

HEVOSAVUSTEINEN KUNTOUTUS- JA TERAPIATOIMINTA SUOMESSA: KEHITYS JA HAASTEET

Hevosella on useita ominaisuuksia, jotka tekevät siitä suosituksen kuntoutus- ja terapiaeläimen. Seurallisena laumaeläimenä se luo kontaktin ihmiseen ja reagoi herkästi hänen käyttökseen. Suuri koko herättää kunnioitusta ja ohjaa harkintaan. Toisaalta ison eläimen hallitseminen voi vahvistaa itsetuntoa. Liikuntarajoitteiselle hevonen antaa jalat. Hevonen ei syrji vaan vastaa saamaansa kohteluun, ja toimiminen sen kanssa ja talliympäristössä vaatii fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia taitoja (Hippolis 2015). Hevonen tukee myös kuntoutus- ja terapiatyössä hyödynnettävää tarinallisuutta. Suomessa erityisesti suomenhevonen kiinnittyy kansakunnan kokemuksiin yhteisöllisyydestä, yhteen kuulumisen tunteista ja kärsimyksestä (Raento 2014, ks. Savikko 2014).

Hevosien käyttö näihin tarkoituksiin on laajentunut Suomessa 2000-luvulla, mutta kokonaiskuva puuttuu. Toiminta myös herättää vahvoja mielikuvia, ja tutkittua tietoa on suomeksi vähän. Haluamme parantaa tilannetta esittelemällä alan rakenteita ja niiden kehittämistä. Raportoimme tuloksia kyselystä, jolla profiloitiin palveluntarjoajia ja selvitettiin heidän näkemyksiään. Lajissaan ensimmäinen kysely kumpusi hevosalan koulutus-, tutkimus- ja kehittämisorganisaatioiden tarpeesta selkeyttää asetelmaa ja kuulla palveluntarjoajia työnsä tueksi. Tärkeä motiivi kyselyn taustalla oli kentältä saatu palaute. Yhtäältä palveluntarjoajat valittivat, että yh-

teys rahoittajiin oli heikko. Toisaalta vaikutti siltä, että esimerkiksi kunnissa potentiaalisesti kiinnostavaa kenttää pidettiin sekavana, ja tietoa toimijoiden laadusta ja toiminnan vaikuttavuudesta oli vaikea löytää.

Katsauksemme selvittää suomalaisen hevosavusteisen kuntoutus- ja terapiatoiminnan kehitystä, nykytilaa ja haasteita. Samalla koamme yhteen kotimaista kirjallista materiaalia ja laajennamme alan hoitomuoto- ja asiakasryhmäkeskeistä otetta osoittamalla kehittyvien rakenteiden, ongelmien ja mahdollisuuksien tuntemuksen tarpeen.

Toiminnan laajeneminen

Hevosavusteisen kuntoutus- ja terapiatoiminnan nousu liittyy terveyden, hyvinvoinnin ja kestävä kehityksen korostumiseen länsimaisessa kulutuskulttuurissa 2000-luvulla. Valinnoissa arvostetaan yksilöllisyyttä, ainutkertaisuutta, elämyksiä ja eettisyyttä – ja palveluntuotannon kustannustehokkuutta. Esimerkiksi sosiaalisyössä kustannustehokkuus ja yksilökeskeisyys ovat edistäneet avohuoltoa, osallistamista ja toiminnallisten menetelmien käyttöä (Hyvätti 2009, 77). Ongelmien ehkäiseminen on ymmärretty halvemmaksi kuin niiden ratkominen. Toisaalta medikalisaatio, lääketieteen aseman vahvistuminen yhteiskunnassa, on lisännyt sosiaali- ja terveystieteiden kysyntää (Duodecim 2003).

Yhdistäessään ihmisen hyvinvoinnin, luonnon ja maaseudun hevosavusteinen toiminta on yksi Green Caren edelläkävijä Suomessa (Vehmasto 2014, GCF 2015). Tämä havainnollistaa ”uutta hevostaloutta”, hevosen ja muun yhteiskunnan laajenevaa vuorovaikutusta. Vaihtoehdot ovat lisääntyneet, koska kiinnostus hevosiin, ratsastukseen ja elvyttäviin ympäristöihin on kasvanut. Samalla on syntynyt tilaisuus sosiaali- ja terveysalan koulutuksen ja hevosharrastuksen taloudellisesti tavoitteelliseen yhdistämiseen. Kiinnostusta hevoseen kuntouttajana ja ihmisen peilinä on saattanut lisätä myös ”hevoskuiskaukseksi” kutsuttujen käsittelymenetelmien tunnettuuden kasvu, muun muassa Robert Redfordin tähdittämän *Hevoskuiskaaja*-elokuvan (v. 1998) suosion myötä.

Toiminnan muodot ja korvattavuus

Kansainvälisten vaikutteiden innoittamana Suomen Kuntoutusliitto järjesti ensimmäisen vammaisratsastusleirin vuonna 1972. Taustalla olivat kiinnostus fyysiseen kuntoutukseen ja kokeilunhalu (Selvinen 2011). Ajatuksena oli tarjota erityisryhmille esteettömiä liikunnallisia elämyksiä, jotka vaalivat tai kohottivat kuntoa, virkistivät mieltä ja koettelivat omia rajoja. Tavoitteena oli oppia ratsastamaan vamman sallimissa rajoissa. Vammaisratsastuksessa laji – esimerkiksi kouluratsastus – säilyy ennallaan, mutta varusteita ja opetuksen tapaa voidaan muokata olosuhteisiin sopiviksi. Vammaisratsastaja voi käyttää esimerkiksi avustajaa ja satulan lisävarusteita (SRL 2015; VAU 2015). Suomen Kuntoutusliiton ja Suomen Ratsastajainliiton julkaisut välittivät kansainvälistä tietoa kotimaahan (Hevonen vammaisen palveluksessa 1987, Peterson 1993, Törmälehto 1994).

Myönteiset kokemukset laajensivat lähestymistapoja ja kohderyhmiä. Ratsastaminen yhdistettiin fysio- ja toimintaterapiaan, mikä toi mukaan motorisia, kasvatuksellisia tai psykologisia tavoitteita ja kokonaisvaltaisen lähestymistavan kehon, mielen ja käyttäytymisen hallinnan oppimiseen (Purjesalo 1991, Mattila-Rautiainen 2011). Ratsastusterapias-

sa ei opetella ratsastamaan vaan parannetaan fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista toimintakykyä osana asiakkaan lääkinnällistä kokonaiskuntoutusta. Ratsastusterapialla on tuettu neliraajahalvautuneiden, aivovamman saaneiden ja CP-vammaisten motorista kuntoutusta sekä autistien sosiaalista toimintakykyä (Mattila-Rautiainen 2011, Laitinen & Mäki-Tuuri 2014, 93–94). Kokemuksista on kirjoitettu varsinkin pro graduja (Halonen 1992, Törmälehto 1993, Julkunen 1995, Haapalainen 1996, Rummukainen 1996, Honkavaara 1997, Sandström 2000, Aro 2003, Palola 2003).

Rakenteet kehittyivät toiminnan laajetessa. Oppia haettiin saksankielisestä Euroopasta, ja ensimmäinen ratsastusterapiakurssi järjestettiin vuosina 1988–1990 (Selvinen 2011). Ratsastusterapia tuli Kela-korvauksen piiriin 1991, ja vuosikymmenen puolivälissä koulutus keskitettiin Ypäjän Hevosopistoon. Tämä lisäsi alan arvostusta ja tunnettuutta, mikä helpotti ulkomaisten asiantuntijoiden saamista Suomeen. Merkkejä kypsymisestä olivat opetuskielen vaihtuminen saksasta suomeksi (Selvinen 2011) ja koulutettujen ratsastusterapeuttien järjestäytyminen yhdistykseksi vuonna 2000 (SRT 2014). Kiinnostus hevosavusteisen toiminnan tutkimiseen laajeni mutta pysyi kehittämisselvitysten ja projektiraporttien varassa (Kokkala ym. 2000, Tauriainen & Nikanne 2000, Koistinen 2003, Palola 2005). Lisäksi kirjoitettiin uusia erityispedagogiikan, sosiaaliteorian, kasvatustieteen ja psykologian pro graduja sekä keskiasteen opinnäytteitä (Pärnä 2004, Miettinen 2005, Kärämä 2007, Saastamoinen 2007, Mustonen 2008, Orava 2010).

Uudella vuosituohannella hevonen on osallistunut syrjäytymisen ehkäisyyn ja sosiaalisen hyvinvoinnin tukemiseen. Sosiaalipedagogisessa hevostoiminnassa on opeteltu tunteiden hallintaa ja sosiaalista vuorovaikutusta, korjattu oppimis- ja käytöshäiriöitä ja hoidettu masennusta (Pärnä 2004, Okulov & Koukari 2005, Hyvätti 2009). Toiminta nojaa ihmisen ja hevosen väliseen vuorovaikutukseen ja tallin sosiaaliseen yhteisöön. Sosiaalipedagogista teoriaa seuraten ”yhteisöllisyys, elämyksellisyys, toiminnallisuus ja dialogisuus” painottuvat (Laitinen & Mäki-Tuuri 2014, 95).

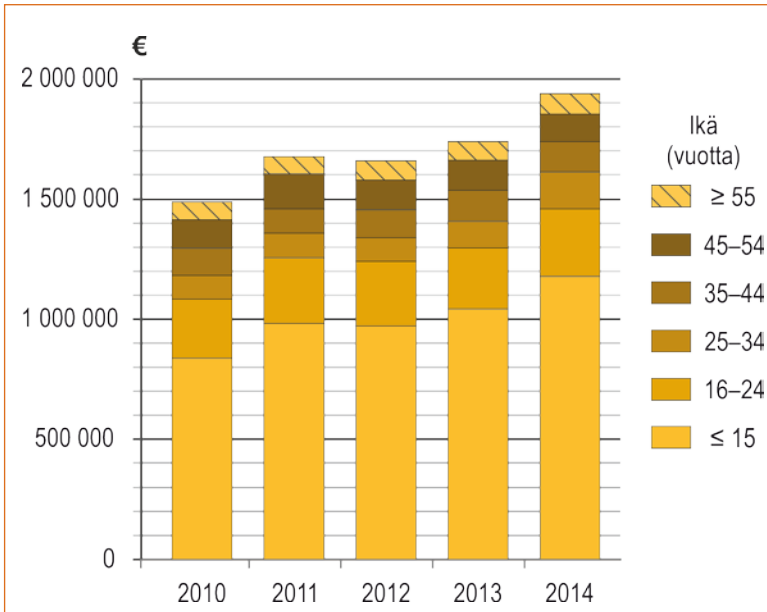
Kuva 1. SRT-ratsastusterapiaa käytännössä. Kuva on otettu julkaisukäyttöä varten osallisten suostumuksella.
Kuva: Hippolis / Sirpa Korhonen.

Hevosen tarvitsema hoito auttaa osoittamaan säännöllisten arkirutiinien merkityksen hyvinvoinnille ja voi tukea esimerkiksi psykoterapiaa. 2010-luvulle tultaessa hevosia käytettiin ennaltaehkäisevässä työssä ja avohuollon tukena, toimintakyvyn ylläpidossa, vanhus-ten aktivoinnissa, lastensuojelussa ja perhekoodissa (Laitinen & Mäki-Tuuri 2014, luku 8, Hippolis 2015, Toiska 2015). Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan harjoittajien yhdistys merkittiin yhdistysrekisteriin vuonna 2004 (SPHT 2014). Kotimaisten julkaisujen aiheet ja tutkimuksellinen ote laajenivat 2010-luvulla (Mattila-Rautiainen 2011, Ikäheimo 2013).

Kela-korvauksia maksetaan ratsastusterapiasta, jonka toteuttaa SRT-koulutettu fysioterapeutti (kuva 1). Vuonna 2014 Kela korvasi näitä kuluja 1,94 miljoonalla eurolla, mikä on 450 000 euroa enemmän kuin vuosikymmenen alussa (kuva 2). Summasta suurin osa kului fysioterapiaan. Toimintate-

rapian osuus on kasvussa ja oli viime vuonna ensimmäistä kertaa yli 10 % kustannuksista (13 %). Korvausta sai noin tuhat kuntoutettavaa, eli summa oli keskimäärin 1825 euroa henkeä kohden vuodessa. Vuosina 2010–2014 noin 60 % heistä oli alle 15-vuotiaita, kun taas 55 vuotta täyttäneiden osuus korvauksista on jäänyt alle 5 %:n. (Kela 2015.) Vammaisratsastukseen on saatavilla maksusitoumuksia järjestöjen virkistystoiminnan kautta. Sosiaalipedagogista hevostoimintaa voi tukea esimerkiksi kunta tai sairaanhoitopiiri, kun sitä käytetään avohuollon tukitoimena, kuntoutuksessa tai lastensuojelussa. Joissakin kunnissa palvelun tarjoaa kunnan työntekijä, jolla on tarvittava pätevyys (Laitinen & Mäki-Tuuri 2014, 96–97).

Kuvaamamme päälinjat kätkevät pirstaleisen ja epäselvän kokonaisuuden (vrt. Lerner & Silfverberg 2014, 180). Hajanaisuuteen on useita syitä, joita esittelemämme kehitys ha-

Kuva 2. Ratsastusterapian Kela-korvaukset ikäryhmittäin vuosina 2010-2014. Vuonna 2014 korvaussumma oli 1,94 miljoonaa euroa. Lähde: Kela 2015.

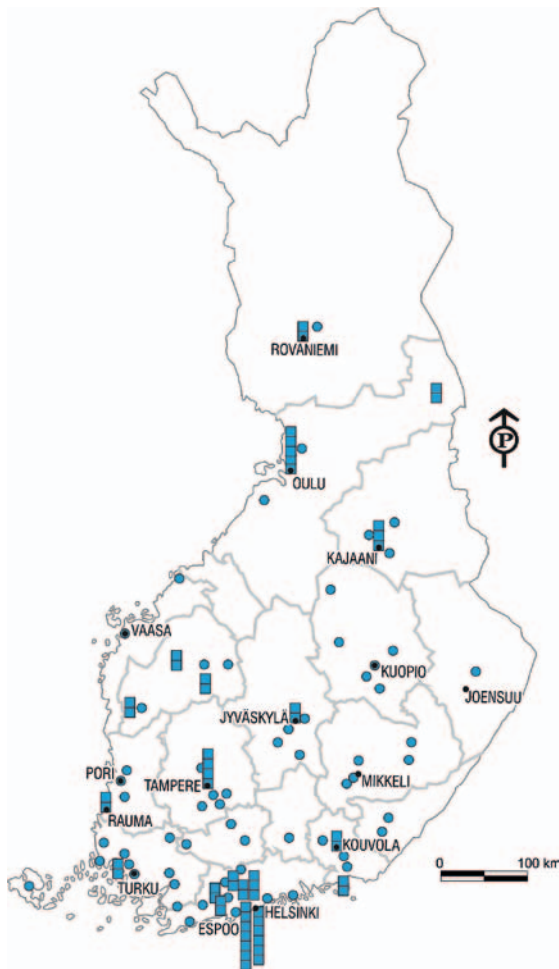
vainnollistaa. Ala on kehittynyt toimintamuoto kerrallaan sote- ja hevosalan välimaastossa ilman ohjausta. Koulutus on kummunnut käytännön tarpeista niin, että sen ihanteet, sisältö ja laatu vaihtelevat. Teorianmuodostus puuttuu, vaikutteita haetaan useilta tieteenaloilta, käsitteellistäminen on kesken ja kriittistä tutkimusosaamista on ani harvalla. Siten hevosavusteinen toiminta ei kokonaisuutena edusta yhdenkään tausta-alansa ydintä eikä ”kuulu” kenellekään. Toisaalta raha – erityisesti kelpoisuus Kela-korvaukseen – on aiheuttanut kitkaa. Yhteistyötä ovat vaivanneet toimijoiden kirjava koulutus- ja osaamispohja ja heidän määränsä nopea kasvu. Toiminta on edennyt projektiluonteisesti ja riippuvaisena yksittäisistä toimijoista ja heidän agendoistaan. Hevosalan itsellinen, vahvojen mielipiteiden perinne on sekin hankaloittanut yhteistyötä vaikeassa taloustilanteessa (Raento & Härmälä 2014). Kokonaisuuden haltuun ottamiselle on kuitenkin tarvetta, jota eräs vastaaja seuraavaksi esiteltävässä kyselyssä perusteli näin:

”Uusia hevosavusteisia toiminnanmuotoja on tullut paljon lisää, maksajatahot eivät enää ymmärrä eri muotojen eroja ja mistä maksavat.”

Kyselyn aineisto

Hevosavusteisen toiminnan kenttää kartoitettiin kesällä 2014 avoimella nettikyselyllä (5.6.–3.8.) osana hevosalan osaamiskeskus Hippoloksen Hevonen ja yhteiskunta -hanketta (2012–2014). Kyselyn valmisteluun osallistui myös Hevonen kuntouttajana -verkosto, jossa on mukana koulutus- ja tutkimusorganisaatioita, kuten Hevosopisto, Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus MTT (nykyisin Luonnonvarakeskus Luke) sekä Itä-Suomen (Kuopio) ja Turun yliopistot, yrityksiä sekä yhdistykset Green Care Finland, SPHT ja SRT. Yhteisenä haluna oli selvittää, mitä hevosavusteisen toiminnan toteuttajat tekevät ja kuinka alaa pitäisi heidän mielestään kehittää.

Vastauksia saatiin 118. Avoimen nettikyselyn vastausprosenttia on mahdotonta määrittellä täsmällisesti, mutta vastaajien määrä voidaan suhteuttaa siihen, mitä kohderyhmästä tiedetään. Vuoden 2013 lopulla koulutettuja ratsastusterapeutteja oli 160, sosiaalipedagogisen hevostoiminnan täydennyskoulutuksen käyneitä 170 ja koulutettuja vammaisratsastusohjaajia 75. Suhteutettuna tähän 405 ihmisen joukkoon vastausprosentiksi saataisiin 29. Luku nousee, mikäli vastausten määrää

Kuva 3. Suomen ratsastusterapeutit ry:n (vasemmalla) ja Sosiaalipedagoginen Hevostoiminta ry:n jäsenten sijainti havainnollistaa hevosavusteisten kuntoutus- ja terapiapalvelujen alueellista saatavuutta vuonna 2014. Lähteet: SPHT 2014, SRT 2014.

verrataan yhdistysten jäsenmäärään: SRT:n verkkosivu listaa 126 Suomessa toimivaa SRT-ratsastusterapeuttia, ja SPHT:n sivuilla jäseniä on 53 (kuva 3). Kentällä toimii aktiivisesti arviolta 80 ratsastusterapeuttia ja 70 sosiaalipedagogisen hevostoiminnan toteuttajaa. Kyselyyn vastasi myös tutkijoita ja hallintoväkeä, joten karkea arvio ”kolmannes alan toimijoista” kuvaa todennukaisesti kyselyn tavoitavuutta.

Luottamusta edustavuuteen vahvistaa se, että vastaajien määrä ylitti odotukset. Ne olivat maltillisia, koska hevosalan työtä luonnehtivat jatkuva tekeminen ja tunne kiireestä,

joten kyselyihin saadaan yleensä vähän vastauksia. Muihin hevosalan kyselyihin verrattuna pitkät vastaukset kertovat kiinnostuksesta oman alan ja toimintaympäristön kehittämiseen. Ne viestivät myös huomion vähäisyydestä.

Tulokset

Toimijat

Kysely vahvistaa mielikuvan, jonka mukaan hevosavusteisen toiminnan parissa työskentelee keski-ikäisiä eteläsuomalaisia naisia. Vas-

taajista 96 % oli naisia ja 80 % oli 35–55-vuotiaita. Vastaajia oli koko Manner-Suomesta, mutta 28 % toimi Uudellamaalla ja yli puolet maan eteläisimmän viidenneksen alueella. Tulos on lähellä SRT:n ja SPHT:n jäsenistön alueellisia jakaumia, jotka voi kuvata paikakunnittain (kuva 3). Etelän ja suurten keskusten lähiympäristöjen korostuminen vastaa hevosten sijoittumista Suomessa (Laitinen & Mäki-Tuuri 2014, 12) sekä avohuollon tuki-toimien alueellisia painopisteitä.

Vastaajien toimenkuva on monipuolinen ja monella on useampi kuin yksi ammatti. Tyypillisimmin työskennellään ohjaaja- ja asiantuntijatehtävissä kuntoutuksen ja lastensuojelun piirissä, opettajana ja kouluttajana tai talliyrittäjänä. 42 % toimii ensisijaisesti sosiaalipedagogisen hevostoiminnan, 30 % erityisryhmien ratsastuksen ja 23 % ratsastusterapian piirissä. Lakisääteisen kuntoutuksen toteuttamiseen osallistuu vajaa kolmannes vastaajista (30 %).

Vastaajien ylin tutkinto oli ammattikorkeakoulusta tai opistosta, joskin mukana oli myös ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneita. He olivat opiskelleet jotakin sote- tai kasvatus- ja opetustoiminnan alaa. Yleisimpiä tutkintonimikkeitä olivat fysioterapeutti (17 %), sosionomi (14 %) ja sairaanhoitaja (11 %).

Ammatillista lisäkoulutusta hevososalta tai hevosavusteisesta toiminnasta oli hankittu vaihtelevasti ja monilla oli useita hevosalan pätevyyskursseja. Vastanneista 40 % oli opiskellut sosiaalipedagogista hevostoimintaa. Tämä on ammatillista täydennyskoulutusta, jota tarjoaa Ypäjän Hevosopisto yhteistyössä Turun yliopiston Brahea-keskuksen ja SPHT ry:n kanssa (seuraavaksi 2015–2016) sekä SPHT yhdessä Itä-Suomen yliopiston Aducate-yksikön kanssa (2014–2015). 25 opintopisteen laajuinen koulutus on suunnattu ”sosiaali-, terveys- ja opetusalan ammattilaisille, joilla on vankka hevoskokemus”. Sen tarkoituksena on lisätä ”valmiuksia omasta ammattitoiminnasta lähtien tehdä työtä sosiaalisen tuen tarpeessa olevien lasten ja nuorten kanssa” (YHO 2014).

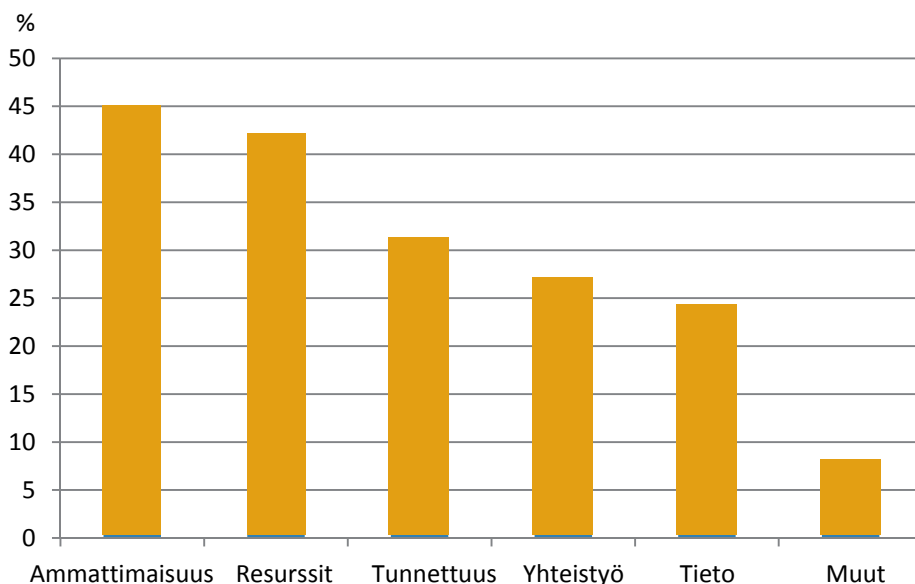
Alan laajin koulutus ja SRT-ratsastusterapeutin suojattu ammattinimike oli 23 %:lla vastanneista. Kolmivuotisen koulutuksen jär-

jestävät Hevosopisto ja SRT ry (2013–2015, 2015–2017). Koulutukseen hakeutuvilla on oltava ”vähintään AMK-tason koulutus opetus-, sosiaali- tai terveydenhuollon alalta, sekä vähintään kahden vuoden työkokemus oman ammattinsa käytännön koulutusosalta”. Pääsyvaatimuksia ovat myös ”vahva hevosalan perusosaaminen ja hyvä perusratsastustaito” (YHO 2014).

Vastaajista 23 % oli kurssittautunut vammairatsastuksen ohjaajaksi. Koulutuksen järjestävät Suomen Ratsastajainliitto ja Hevosopisto (SRL 2015). 13 % oli hankkinut yksityisesti tunnetaitokasvatusosaamista (Experiential Social-Emotional Learning, EASEL).

Suurin osa vastaajista työllistää itsensä koko- tai osa-aikaisesti: 65 % oli yrittäjiä. Vastaajista 19 % kertoi palkkatyönsä liittyvän hevosavusteiseen toimintaan ja 8 % opiskeli alaa. Yritysten ikä kuvastaa alan uutuutta ja kasvua. Vanhin maininta yritystoiminnasta on vuodelta 1990, mutta lähes kolme neljänestä (72 %) on perustanut yrityksensä 2000-luvun puolivälin jälkeen. Puolet (49 %) yrittäjistä oli aloittanut toimintansa 2010-luvulla.

Osa-aikaisuuden syyt jakautuivat karkeasti kahtia mutta olivat osittain päällekkäisiä. Yhtäältä ne ovat taloudellisia ja liittyvät saatavilla olevan työn määrään ja hevosten ylläpitokustannuksiin. Päätyö pidetään, koska se ”elättää paremmin” ja koska ”jostain on saatava rahaakin”. Jotkut osa-aikaisista yrittäjistä eivät ”uskalla luopua ns. varmasta tulosta”, koska yritys on nuori, asiakaskunta rakenteilla ja kansantalous vaikeuksissa. Osa olisi kuitenkin valmis kokoaikaisuuteen, mikäli työtunnit riittäisivät. Toisaalta osa-aikainen yrittäjyys valitaan, koska se sopii omiin olosuhteisiin ja mieltymyksiin: haluan tehdä monipuolisuudessaan ”mielenkiintoista ja antoisaa” työtä ja sovittaa yhteen työelämän, perheen ja oman terveydentilan vaatimuksia. Vastausten perusteella toimijat ovat alalleen omistautuneita ja haluavat pitää sen elämässään huolimatta muista töistä ja heikosta kannattavuudesta.

Kuva 4. Hevosavusteisen toiminnan kehittämisen suurimmat haasteet lähitulevaisuudessa (Q20).

Koulutus, tutkimus ja kehittäminen

Vastaukset tekivät selväksi, että lisäkoulutukselle ja tutkitulle tiedolle on kentällä polttava tarve. Kyselyssä eriteltyt lisäkoulutustemat arvioitiin yleisesti melko tai erittäin tärkeiksi niin, että näiden vaihtoehtojen yhteen laskettu osuus oli alimmillaan 64 % (ihmisen hoitoetiikka). Eräs vastaaja kiteytti puutteet seuraavasti: *"[H]evosavusteinen työ edellyttää enemmän ja erityisempää osaamista kuin hyvä ratsastustaito + sopiva siviiliammatti."*

Eryteisesti kolmesta aihepiiristä haluttiin oppia lisää. Yhtäältä 85 % vastaajista piti vähintään melko tärkeinä parempia hevosmies-taitoja. Ne ovat suorassa yhteydessä asiakkaiden (ja palveluntarjoajien omaan) turvallisuuteen: *"kyse on kuitenkin suuresta eläimestä joka voi taitamattomien käsissä olla hyvinkin vaarallinen"*. Toiseksi vastaajat pitivät liiketoimintaosaamistaan puutteellisena ja kokivat, että alan koulutus vastaa huonosti käytännön työn vaatimuksiin. Lisäoppia haluttiin erityisesti rahoituksesta (79 %) sekä hinnoittelusta, markkinoinnista ja yritys- ja sidosryhmäyhteistyöstä (kukin 76 %). Myös lainsäädäntöä ja raportointia pidettiin tärkeinä (79 %). Kol-

manneksi kaivattiin lisää näyttöön perustuvaa tietoa ja koulutusta sen hyödyntämisessä: tätä piti vähintään melko tärkeänä 79 % vastaajista. Heidän mielestään tutkimustieto auttaisi vakuuttamaan rahoittajat toiminnan vaikuttavuudesta. Se myös kehittäisi oman työn kriittisen arvioinnin taitoja ja siten laadun valvontaa. Oppilaitoksilta toivottiin sisällöllistä yhteistyötä.

Kehittämistyön kärkeen vastaajat nostivat alansa tunnettuuden parantamisen: 98 % piti tätä melko tai erittäin tärkeänä. He priorisoivat palvelun ostajille suunnatun tiedottamisen lisäämisen (93 %) ja internetsivuston, johon olisi koottu tietoa toimintamuodoista ja niiden toteuttajista (92 %). Lisäksi haluttiin lisätä palveluntarjoajien keskinäistä yhteistyötä (91 %) ja sisällyttää kuntoutus- ja terapiatyö hevosalan ja sidosryhmien strategioihin (85 %). Vastausten perusteella suurin kiinnostus kohdistuu valtakunnalliseen (89 %) ja alueelliseen (81 %) verkottumiseen, eikä aika vielä ole kypsä kansainvälisyydelle (50 %).

Kehittämistoimintaa koskevaan avoimeen kysymykseen *"Mitkä asiat ovat isoimmat haasteet toiminnan kehittämiseksi lähitule-*

vaisuudessa?” otti kantaa 73 % vastaajista. Pitkät vastaukset täsmensivät prioriteetteja ja erittelivät haasteita. Ne edustivat viittä pääteemaa (kuva 4).

Suurimpana haasteena pidettiin alan ammattimaisuuden kehittämistä niin, että nykyinen rakenteellinen ”viidakko” selkeytyisi, käsitteet ja menetelmät vakiintuisivat ja laatua voitaisiin sekä parantaa että valvoa nykyistä tarkemmin (ks. Lerner & Silfverberg 2014, 178–180). Tätä mieltä oli 52 % avoimeen kysymykseen vastanneista. Huolta kannettiin toiminnan johdonmukaisuudesta, turvallisuudesta ja luotettavuudesta ja tätä kautta uskottavuudesta ja imagosta rahoittajien ja asiakkaiden silmissä. Vastaajat korostivat, että alalta puuttuvat ”toiminnan ja ammatillisuuden yhteiset käsitteet sekä niihin liittyvät laatu- ja tavoitekriteerit”. Niiden luomista pidettiin kuitenkin vaikeana, koska ”tekijöitä on monenlaisia” ja standardien puuttuessa ”tuntuu että jokainen tavallinen tallaja voikin kohta tarjota hevosavusteista jotain juttua”. Kurinalaisuutta pidettiin taloudellisesti tärkeänä asiana, koska muuten on hankalaa tuottaa ”[l]aadukasta toimintaa, josta palvelun ostajat ovat myös valmiita maksamaan”. ”Laatu ja ammattitaito siis vaihtelee ja uskottavuus myös kärsii ellei tavoitteellista ammattimaista otetta ole.”

Puolet (49 %) vastaajista nosti esiin toiminnan resurssit – rahoituksen, kannattavuuden, kustannusten nousun ja vaikean taloustilanteen vaikutuksen alan kehittämiseen ja päättäjien kiinnostukseen ostaa palveluja. Rahoituksen, kannattavuuden, laadun ja uskottavuuden välillä nähtiin selvä yhteys, erityisesti asiakkaiden saamisen näkökulmasta. Pulmana tästä näkökulmasta on myös toiminnan tunnettuuden parantaminen, jota piti lähitulevaisuuden haasteena 36 % vastaajista. Rahan ja tunnettuuden keskinäisriippuvuus ja rakenteellisten tekijöiden monimutkainen rooli paljastuvat seuraavassa omakohtaisessa kuvauksessa:

”[Sairaanhoidopiirini] on rajannut sellaiset palveluntarjoajat pois listoiltaan, jotka toimivat sivutoimisesti, eivätkä yksityisten tulojen pienuuden vuoksi kuulu yrittäjä-

eläkevakuutuksen piiriin. Itse olen juuri tällainen palveluntarjoaja. En voi myöskään ottaa asiakkuuksia esim. lastensuojelusta, koska se on kaupungin toimintaa ja olen itse kaupungin työntekijä. Näin ollen olen itsemaksavien asiakkaiden varassa, ja heitä ei ole paljoa. Yksityishenkilöt eivät tiedä, mitä mahdollisuuksia sos. ped. hevos toiminta kuntoutumiselle voisi tarjota.”

Kolmanneksessa (31 %) vastauksista mainittiin yhteistyö, jota hiertävät ”mustasukkaisuus ja vähäisistä resursseista kilpailu”. Kentän näkemysten perusteella yhteistyötä tarvitaan kaikkien osallisten välillä. Yhtäältä haluttaisiin tarttua rakentavasti palveluntarjoajien keskinäiseen vuorovaikutukseen, koska ”[n]yt jäädään liian helposti toimimaan vain oman ryhmän sisälle” eri asiantuntemusten yhdistämisen sijasta (Mattila-Rautiainen & Rähälä 2014) tai ”varjellaan omaa tilaa niin kuin ei olisi muita hyviä tekijöitä”. Toisaalta haasteita ovat julkisen sektorin mukaan saaminen ja nykyistä vahvempi ja monipuolisempi dialogi palvelun tarjoajien, ostajien ja koulutusorganisaatioiden välillä.

Eräs vastaaja toi esille ammattimaisuuden, yhteistyön ja tunnettuuden toisiinsa kietoutuvan merkityksen seuraavasti:

”[Haasteena on e]ri koulutus pohjilla toimivien hevosavusteisten toimijoiden omien erityisosaamisalueiden selkiyttäminen ja rooli asiakkaan kuntoutuspolussa. Nyt monesti tuntuu, että eri koulutuksilla toimivat ammattilaiset eivät aina itsekään hahmota omaa rooliaan ja mahdollisuuksiaan toimia toisiaan täydentävästi kuntoutuksessa ennaltaehkäisystä kuntoutukseen ja hoitoon ja sitä kautta jälkihoitoon. Tähän tarvittaisiin lisää eri hevosavusteisten koulutusten välistä dialogia ja ajatusten vaihtoa siitä, miten kukin oman roolinsa näkee.”

Ammattimaisuuden, tunnettuuden ja yhteistyön ja tätä kautta resurssien parantaminen edellyttää vahvaa tietopohjaa. Tiedontuotannon (tutkimuksen, näytön ja niitä soveltavan koulutuksen) puutteet mainittiin 28

%:ssa vastauksista, ja olipa mukana niitäkin, joiden mielestä tutkimustiedon lisääminen on suurin haaste. Tutkimuksen tärkeimpänä tehtävänä pidettiin vaikuttavuuden luotettavaa osoittamista (vrt. Lerner & Silfverberg 2014, 181–184). Yhtäältä olisi selvitettävä, mikä on hevosavusteisen toiminnan ja ihmisen hyvinvoinnin suhde. Tätä piti erittäin tärkeänä 76 % vastaajista. Vielä on epäselvää, miten hevonen (tai talliympäristö) vaikuttaa ihmisen hyvinvointiin, varsinkin kun mahdollisista kielteisistä tuloksista ei raportoida (Kern-Godal 2014). Toisaalta halutaan konkreettista tietoa taloudellisesta vaikutuksesta – kustannustehokkuudesta, jolla toimintaa voitaisiin perustella rahoittajille. Tämän selvittämistä piti erittäin tärkeänä 59 % vastaajista.

Läpi kyselyn kannettiin huolta imagoista, koska *”[t]ällä hetkellä eläinten kanssa toimiminen mielletään kukkahattutätien hommaksi”*. Vastaajat tunnistivat naisvaltaisiin hoiva-aloihin, kasvatukseen ja ratsastukseen liittyviä ennakkoluuloja ja kielteisiä mielikuvia, jotka kertautuvat hevosavusteisessa kuntoutuksessa ja terapiassa. He näkivät alan sirpaleisen kehityshistorian ja puutteellisen liiketoimintaosaamisen yhteyden imagoon ja tunnustivat, että alalla *”on lähdetty laajentamaan asiakkaskuntaa into edellä ennen kuin on luotu kunnolla perusteltu tuote”*. Samalla harmiteltiin, että käytäntöjen ja laadun kirjavuus uhkaa toiminnan uskottavaa kehittämistä. Imagon muokkaamista ammattimaisemmaksi ja uskottavammaksi pidettiin yleisesti tärkeänä taloudelliselle kannattavuudelle ja vuoropuhelle julkisen sektorin päättäjien kanssa.

Tulevaisuus

Vaikeuksista huolimatta vastaajat luottavat tulevaisuuteen. He ennustavat, että hevosavusteinen toiminta kasvaa ja erikoistuu ja sen tunnettuus paranee. Vastaajien mielestä erikoistuminen ei kuitenkaan lisää pirstaleisuutta, koska he uskovat selvemmän, standardisoidun ja siten ammattimaisemman otteen vahvistavan alan uskottavuutta. Tämä helpottaa hevosen integroimista sosiaaliseen kuntoutukseen, terapiatyöhön ja koulutuk-

seen. Vastaajat uskovat, että muutokset houkuttelevat rahoitusta kokeiluille ja tutkimus- ja kehittämistyöhön. Omaa tulevaisuuttaan he kuvasivat sangen myönteisesti. Eräs yhdisti visioimansa yleisen rakenteellisen kehityksen omiin odotuksiinsa seuraavasti:

”Hevostoiminta on vakiintunut päätyökseksi. Minulla on vahva asiakkaskunta ja hevostoiminnan vaikuttavuus on myös päättäjien ja maksajatahojen tiedossa. Olen kouluttautunut lisää.”

Riskeinä pidettiin palveluntarjoajien omaa hyvinvointia, työkyvyn ylläpitämistä ja henkistä jaksamista. Niitä koetellaan, koska kilpailu ja laatuvaatimukset kiristyvät ja kannattavuus edellyttää yrittäjältä jatkuvaa omaa työpanosta. Asiakkaiden, hevosten ja yrityksen hyvinvoinnin lisäksi on huolehdittava oman ja perheen arjen sujuvuudesta, ja monen on myös tehtävä muuta ansiotyötä. Vastaajia huolestuttivat yleinen kustannustason nousu ja hevosalouden kannattamattomuus. Jotkut kantoivat huolta hintojen noususta varsinkin suurissa kaupungeissa, joissa elinkustannukset ovat korkeat. Pelkona on, että palvelujen kalleus rajoittaa kuntoutukselta hyötyvien mahdollisuuksia osallistua siihen.

Myös naisvaltaisuutta pidettiin riskinä. Yhtäältä homogeenisuus voi luoda yhteisöllisyyttä mutta toisaalta kaventaa näkökulmia ja toiminnan muotoja. Yleisesti tiedetään, että hevosharrastus ja -urheilu ovat vahvasti sukupuolittuneita niin, että karkea sosiaalinen ja kulttuurinen jako kulkee naisvaltaisen ratsastuksen ja imagoiltaan miehemmän raviurheilun välillä. Perinteisten ratsastuskoulujen toiminta ja talleilla vallitseva tyttökuultuuri karsivat joukosta poikia (Ojanen 2011), joita kyselyyn vastanneet halusivat motivoida. Vastauksissa nousikin esiin ravitallien osallistaminen hevosavusteiseen kuntoutukseen ja terapiaan.

Keskustelu ja päätelmät

Esittelemämme kyselyn perusteella on ilmeistä, että hevosavusteisessa kuntoutus- ja tera-

piatyössä on käyttämätöntä potentiaalia, jonka hyödyntämistä kentän hajanaisuus häiritsee. Yksittäisten palveluntarjoajien ja alan koulutus- ja kehittämisorganisaatioiden näkökulmasta suurimpia haasteita ovat laadun ammattimainen standardointi, rahoitus, yhteistyö, vaikuttavuuden todentaminen ja tätä kautta imago ja kannattavuus. Toiminta on naisvaltaista ja asiakkaiden enemmistö on lapsia ja nuoria. Haasteena on saada tarjonta kohtaamaan kysyntä sekä laajentaa asiakaskuntaa siitä nyt puuttuviin ryhmiin.

Asiakaskunnan ja rahoituspuhjan laajentaminen edellyttää ”*kunnolla perusteltua tuotetta*”, joka alalta vielä laajalti puuttuu. Sen kehittämisessä tarvitaan tietoa asiakkaista ja heidän tarpeistaan, joten asiakasryhmistä keskusteleminen on ajankohtaista. Palveluiden tuottajia se voi auttaa palvelujen ja markkinoinnin kohdentamisessa, yhteistyössä sekä lajikohtaisten ja kulttuuristen rajojen ylittämisessä. Asiakkaiden ja tilaajien näkökulmasta tarjolla olisi enemmän motivoivia vaihtoehtoja, joita voidaan sovittaa paikallisiin ja yksilöllisiin tarpeisiin. Ehdotetusta kuntoutus- ja terapiatyöstä ravitallilla on hyviä kokemuksia Ruotsista (Forsling 2011), mutta Suomessa tätä vielä vierastetaan.

Kasvava potentiaalinen asiakasryhmä, ikääntyvät ja vanhukset, jäi kyselyssä vaille mainintoja. Tämä vastaa toiminnan nykytilaa; esimerkiksi Kelan korvausten piirissä on vain kourallinen yli 55-vuotiaita ratsastusterapia-asiakkaita (kuva 1). Pidimme tämän ryhmän sivuuttamista kuitenkin yllättävänä, koska suomalaiset ikääntyvät ja tarve toimintakyvyn ylläpitoon ja virkistäytymiseen kasvaa. Hevosavusteisten palvelujen tarjoajat myös jatkavat aktiivisesti uusien asiakasryhmien etsintää, ja yhä suurempi osa väestöstä osaa ratsastaa tai on muuten kiinnostunut hevosalan palveluiden kuluttamisesta. Suomen Ratsastajainliitto kartoittaakin ratsastuskoulujen halua ja valmiuksia tarjota palveluja ikääntyville (Kestinnmäki 2014).

Vastaajien näkökulma on ihmiskeskeisempi kuin Green Caren, uuden hevostalouden ja alan yhdistysten ihanteissa korostuva kokonaisvaltainen hyvinvointi (Schuurman 2012,

Vehmasto 2014, SPHT 2014). Lisäksi keskustelukumppanien piiri on pieni, kuten jotkut si- taateistamme havainnollistavat. Moniammatillisen yhteistyön kehittämistä toivottiin läpi kyselyn, mutta silti huomio rajautui alan sisäisten rajojen ylittämiseen. Toiminnan laatu ja eettisyys haluttiin varmistaa suhteessa toisiin ihmisiin ja palvelun rahoittajiin, mutta hevosen hyvinvoinnin toteutuminen terapiatyössä huolestutti vain paria vastaajaa – huolimatta siitä, että omat hevosmiestaidot arvioitiin puutteellisiksi. Lisäksi kotimaisten kokeilujen ansiosta tiedetään, että esimerkiksi ratsastusterapeutin ja kengittäjän yhteistyö voi parantaa tarjotun palvelun laatua varmistamalla, että työhön osallistuva hevonen on kengitetty oikein ja kävelee rennosti (Mattila-Rautiainen & Rähälä 2014). Keskustelu hyvinvoinnista, etiikasta ja standardeista kaipaa siis laajentamista osana ammattimaisuuden ja imagon vahvistamista (ks. Lerner & Silfverberg 2014). Kiinnittämällä tarkempaa huomiota hevoseen voidaan myös pohtia vaikuttavuuden ilmentymiä.

Laajempi verkottuminen ja tiedollisen pohjan vahvistaminen on ilmeisen tärkeää ”putkinäön” välttämiseksi. Puutteet auttavat ymmärtämään asiakkaan ja rahoittajan hämmennystä nykyisen ”viidakon” reunalla. Rahoittajaa keskustelu palveluntarjoajan kanssa ohjaa ymmärtämään toiminnan sisältöä ja kysymään lopputuloksen laadun varmistavia kriittisiä kysymyksiä. Tiedon lisäämisessä myös kansallisten rajojen ylittäminen on hyödyllistä, vaikka huomio keskittyy nyt kotimaahan.

Kyselyn tulosten perusteella hevosavusteisen kuntoutus- ja terapiatoiminnan kehittämisessä olisi alan omasta näkökulmasta vastattava ainakin seuraaviin rakenteellisiin kysymyksiin vuorovaikutuksesta:

- 1) Mikä on toimivin tapa järjestää tarvittava koulutus?
- 2) Kuinka edistää koulutusorganisaatioiden yhteistyötä?
- 3) Kuinka luoda kumppanuuksia, jotka tuovat yhteen alan kouluttajat, koulutuksesta ja opetusohjelmista vastaavat viranomai-

- set ja palveluntarjoajat?
- 4) Kuinka taataan avoin ja kaikkia osapuolia hyödyttävä viestintä?
 - 5) Kuinka mahdolliset rahoittajat saadaan vakuuttamaan hevosavusteisen toiminnan arvosta?
 - 6) Kuinka alan tunnettuutta laajennetaan kunnissa ja sote-alan kansalaisjärjestöissä?

Vastausten löytämiseksi tarvitaan ensi vaiheessa lisää tutkittua tietoa käsitteistä, menetelmistä ja vaikuttavuudesta sekä hyvien käytäntöjen tuntemusta. Aihepiiri kaipaa tieteellistä huomiota ja myös rahoittajien ja asiakkaiden näkemysten selvittämistä. Kuten eräs vastaaja ehdotti ”[t]utkijoiden tulisi olla [myös] hevosalan ulkopuolelta, jotta tutkimus olisi objektiivista”.

**Päivi Laine, kehittämisspäällikkö,
Hevosopisto Oy**

**Anne Laitinen, projektipäällikkö,
Hevosalan osaamiskeskus Hippolis**

**Sanna Mäki-Tuuri, projektikoordinaattori,
Hevosalan osaamiskeskus Hippolis**

**Pauliina Raento, kulttuurimaantieteen
professori, Helsingin yliopisto**

Kiitokset

Kiitämme kuvien 2 ja 3 viimeistelystä Arttu Paarlahtea (Helsingin yliopisto) ja neuvoista Tuukka Tammea (THL). Kiitos myös muille kuvien tuottamiseen osallisille. Professori Raennon tutkimushanketta ”Hevonen Suomessa: yhteiskunta, kieli ja kulttuuri” tukee Koneen säätiö. Hippoloksen Hevonen ja yhteiskunta -hanketta (2012–2014) rahoittivat Hämeen ja Uudenmaan ELY-keskukset, EU-osarahoitteinen Manner-Suomen maaseudun kehittämissuunnitelma sekä Forssan Seudun Kehittämiskeskus.

Lähteet

Aro J (2003) Hevonen – terapeutti ja työtoveri. Ratsastusterapeutin kokemuksia ratsastusterapiasta. Erityispedagogiikan pro gradu, Jyväskylä.

- Duodecim (2003) Teema: medikalisaatio. Toim. Mustajoki P, Louhiala P. Duodecim 119, 9, 1855–1905.
- Forsling S (2011) The Frossarbo Therapeutic Model (FTM) – an experiment within the institutional care system of juvenile delinquents in Sweden. Sci Ed J Therapeutic Riding 2011, 25–35.
- GCF = Green Care Finland (2015) www.gcfinland.fi. Luettu 16.1.
- Haapalainen J (1996) Ratsastusterapia osana cp-vammaisen lapsen kuntoutusta. Erityiskasvatuksen pro gradu, Joensuu.
- Halonen S (1992) Hevonen terapeutina. Psykologian pro gradu, Tampere.
- Hevonen vammaisen palveluksessa (1987) Suom. R Lamm. SRL, Helsinki.
- Hippolis (2015) www.hippolis.fi Luettu 16.1.
- Honkavaara M (1997) Short term effects of riding therapy on gait in children with cerebral palsy. Urheilopedagogiikan pro gradu, Jyväskylä.
- Hyvätti N (2009) Ohjat omiin käsiin. Hevonen lastensuojelun sosiaalityön tukena. SRL, Helsinki.
- Ikäheimo K (toim.) (2013) Karvaterapiaa. Eläinavusteinen toiminta Suomessa. Solution Models House, Helsinki.
- Julkunen K (1995) Ratsastusterapia vammaisen lapsen kuntoutusmuotona. Tapaustutkimus. Erityispedagogiikan pro gradu, Jyväskylä.
- Kela (2015) Kuntoutuksen terapioiden saajat ja kustannukset ikäryhmittäin 2010–2014. Tilausaineisto.
- Kern-Godal A (2014) The impact of horse assisted therapy (HAT): A mixed method study with young adults in treatment for substance use. Teoksessa H Lerner (toim.) Proceedings of the Second Nordic Seminar on Equine Assisted Therapy. Ersta Sköndal University College, Stockholm.
- Kestinmäki K (2014) Suullinen tiedonanto 16.12.
- Koistinen K (2003) Sosiaalipedagoginen hevostointa lasten ja nuorten sosiaalisen kasvun ja hyvinvoinnin edistäjänä. Raportti Ratsastuspedagogiikkahankkeen 2. vaiheen tuloksista 2002–2003. SRL, Helsinki.
- Kokkala H, Kulola T, Pohjalainen K (2000) Hevonen kuljettaa kuntoutumisen tielle. Kehittämisselvitys. Suomen Kuntoutusliitto, Helsinki.
- Kärsämä H-L (2007) Toisenlaista terapiaa: katsaus eläin-avusteiseen terapiaan, ratsastusterapiaan ja hevosavusteiseen psykoterapiaan. Pro gradu, Joensuu.
- Laitinen A, Mäki-Tuuri S (toim.) (2014) Hevoset ja kunta – rajapintoja. Hippolis, Ypäjä.
- Lerner H, Silfverberg G (2014) Design och utvärdering av forskning och praktisk verksamhet. Teoksessa

- G Silfverberg, H Lerner (toim.) Hästen, hundens och den mänskliga hälsan. Ersta Sköndal Högskola, Stockholm.
- Mattila-Rautiainen S (toim.) (2011) Ratsastusterapia. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Mattila-Rautiainen S, Riihämä J (2014) Low back pain and muscle activity in varied equine gait rhythm and speed added to equine correct hoof trimming and shoe fitting. Teoksessa H Lerner (toim.) Proceedings of the Second Nordic Seminar on Equine Assisted Therapy. Ersta Sköndal University College, Stockholm.
- Miettinen M (2005) Sosiaalipedagoginen hevostoiminta nuorten sosiaalisen kuntoutuksen muotona. Sosiaalityön pro gradu, Kuopio.
- Mustonen L (2008) Oletko katsonut hevosta silmiin? Sosiaalipedagoginen hevostoiminta erityistä tukea tarvitsevien lasten ja nuorten kuntoutuksessa. Kasvatustieteen pro gradu, Tampere.
- Ojanen K (2011) Tyttöjen toinen koti. Etnografinen tutkimus tyttökulttuurista ratsastustalleilla. SKS, Helsinki.
- Okulov S, Koukkari K (toim.) (2005) Ratsastuspedagogiikasta sosiaalipedagogiseksi hevostoiminnaksi. Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan perusteet ja sovellukset täydennyskoulutuksen kokemuksina. Kuopion yliopisto, Koulutus- ja kehittämiskeskus, Tutkimuksia ja selvityksiä 7/2005.
- Orava J (2010) Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan päämäärät ja toteutus hevostoiminnan ohjaajien kuvaamana. Erityispedagogiikan pro gradu, Itä-Suomi.
- Palola L (2003) Ratsastusterapia psykososiaalisena kuntoutuksena. Teoksessa O Linnossuo (toim.) Sosiaalinen ja toiminnallis-terapeuttinen työ nuorten kanssa. Turun ammattikorkeakoulu, Turku.
- Palola L (2005) Laukki-projektin loppuraportti. Auran kerhokeskus, Turku.
- Peterson A (1993) Vammainen ratsastajana. Suom. H Leisti. Suomen Kuntoutusliitto, Helsinki.
- Purjesalo K (1991) Ratsastus hoito- ja kuntoutusmuotona. Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkimuksia B 9.
- Pärnä K (2004) Sosiaalipedagoginen hevostoiminta sosiaalityön menetelmänä käytöshäiriöisten nuorten sosiaalisessa kuntoutuksessa. Sosiaalityön pro gradu, Kuopio.
- Raento P (2014) Hevostarinat voimavarana. Esitelmä YKES:n Eläintutkimuspäivillä. Helsinki 10.4.
- Raento P, Härmälä L (2014) The contested structural change in Finnish trotter racing and betting in the 2000s. Teoksessa P Raento (toim.) Gambling in Finland. Gaudeamus, Helsinki.
- Rummukainen T (1996) Ratsastusterapia kuntoutusmuotona: ratsastusterapian nykytila sekä tavoitteet ja menetelmät Suomessa. Psykologian pro gradu, Joensuu.
- Saastamoinen K (2007) Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan mahdollisuudet psykososiaalisen toimintakyvyn tukemisessa. Sosiaalityön pro gradu, Kuopio.
- Sandström M (2000) Ratsastusterapian vaikutukset neurofysiologian ja tutkimustulosten näkökulmasta. Suomen Kuntoutusliitto, Helsinki.
- Savikko S (toim.) (2014) Suomenhevonen – arjen sankari. Amanita, Somerniemi.
- Schuurman N (2012) "Hevoset hevosina." Eläimen ja sen hyvinvoinnin tulkinta. Publ U East Finland, Diss Soc Sci Business Stud 37.
- Selvinen S (2011) Johdanto. Teoksessa S Mattila-Rautiainen (toim.) Ratsastusterapia. PS-kustannus, Jyväskylä.
- SPHT = Sosiaalipedagoginen Hevostoimintayhdistys ry (2014) www.hevostoiminta.net. Luettu 14.10.
- SRL = Suomen Ratsastajainliitto ry (2015) Vammaisratsastus. www.ratsastus.fi/lajit/vammaisratsastus. Luettu 16.1.
- SRT = Suomen ratsastusterapeutit ry (2014) www.suomenratsastusterapeutit.net. Luettu 14.10.
- Tauriainen L, Nikanne J (2000) Yli vuorien harpataan, poikki merien kahlataan. Ratsastusterapiastako apua masennukseen? Projektin loppuraportti 30.5.2000. Suomen Kuntoutusliitto, Helsinki.
- Toiska (2015). Perhekoti Toiska. www.perhekotitoiska.fi. Luettu 16.1.
- Törmälehto E (1993) Ratsastusterapia autististen lasten kuntoutusmuotona. Erityispedagogiikan pro gradu, Jyväskylä.
- Törmälehto E (toim.) (1994) Ratsastusterapia: kirjallisuusotteita I. Suomen Kuntoutusliitto, Helsinki.
- VAU = Suomen vammaisurheilu ja -liikunta ry (2015) Vammaisratsastus. www.vammaisurheilu.fi/liikunta-ja-urheilu/lajit/ratsastus. Luettu 16.1.
- Vehmasto E (toim.) (2014) Green Care -toimintatavan suuntaviivat Suomessa. MTT Kasvu 20.
- YHO = Ypäjän Hevosopisto (2014). Aikuiskoulutus. www.hevosopisto.fi/fin/opiskelu/aikuiskoulutus. Luettu 15.12.